

Олена Приходьон

ПЕРШІ СПРОБИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ЗА ДОБИ ПРАВЛІННЯ МИКОЛИ І

Стаття виконана в рамках держбюджетної теми №4-2012 «Російська імперія у ХІХ – на початку ХХ ст.: механізми взаємодії влади та суспільства (Регіональний аспект)», яка розробляється кафедрою всесвітньої історії Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

У статті на основі аналізу «Положення про способи покращення становища духовенства» 1829 р. схарактеризовано перший етап реформування системи духовної освіти в Російській імперії за доби правління імператора Миколи І. Доведено, що заходи уряду в цьому напрямку, відображаючи дух миколаївської доби, мали переважно консервативний характер і не повною мірою відповідали вимогам часу.

Ключові слова: Російська православна церква, Святіший Синод, Микола І, духовенство, духовна освіта, митрополит Філарет (Дроздов).

У Російській імперії православна церква була тим механізмом, за допомогою якого держава впливала на суспільну думку, тому питання виховання і навчання нового покоління священників займали чільне місце в політиці російських імператорів. Доба правління Миколи І не стала винятком, тож не дивно, що питання духовної освіти в Російській імперії ніколи не втрачало своєї наукової актуальності й завжди цікавило дослідників [1–7; 12; 13; 15; 16; 18; 19; 21]. Незважаючи на це, стан духовної освіти в Російській імперії у другій чверті ХІХ ст. висвітлений в історіографії фрагментарно, що зумовлює актуальність подальших студій у цьому напрямку.

Доба Миколи І носила відчутний відбиток особистості монарха. Його погляди на завдання освіти визначалися практичними міркуваннями. У всіх сферах управління та суспільного життя він прагнув запровадити військовий порядок, дисципліну, однотипність. Це означало, що завдання школи полягало передусім у передачі учням знань, яких було б достатньо для виконання у майбутньому службових обов'язків. Духовна школа мала формувати у майбутніх священників однотипну шаблонну свідомість, бо, крім вчення церкви та канонічних правил, у духовній сфері не допускались жодні інші точки зору [19, т. 1, с. 17–18; 17, с. 226].

Уже під час коронації у 1825 р. присутнім на ній церковним ієрархам Микола І висловив думку про те, щоб був виданий такий підручник Закону Божого, який можна було б використовувати в усіх школах, у першу чергу – у військових навчальних закладах, а також, щоб був створений Катехізис з точним викладом вчення православної церкви з усіх питань віри та моралі [39, с. 484].

Наступного року у відповідь на «высочайшее повеление» імператора Миколи І від 17 червня 1826 р. «О средствах против недостатка в достойных священниках» Московський митрополит Філарет (Дроздов) представив Святішому Синоду «свое особое мнение» [43, т. 2, с. 156–170], в якому наголошував, що причиною наявних не-

---

© Приходьон Олена Юріївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

доліків є перш за все «недостаток приличного воспитания» [43, т. 2, с. 157]. Оскільки у багатьох епархіях семінарії виникли нещодавно, чимало священиків, котрі отримали лише домашню або паламарську освіту, відтак «кто уже находится в сане священника, хотя с недостатками, но без преступлений, случай заменить его достойнейшим получается не иначе, как глубокою старостию или смертию его» [43, т. 2, с. 157]. Крім того, навчальний процес у семінаріях, на думку митрополита, не відповідав потребам часу й не приносив користі для майбутнього священика. Так, замість іспитів у семінаріях часто практикувались диспути, «отсюда склонность [у семінариста. – **О.П.**] к спорам часто соблазнительным и никогда не полезным для народа» [43, т. 2, с. 158]. Для викладання нових предметів інколи не вистачало ні підручників, ні викладачів, а «некоторые наставники в деле своем еще новы, и преподаваемы ими уроки были не в довольном совершенстве» [43, т. 2, с. 159].

Філарет також висловив пропозиції щодо вдосконалення навчання у духовних навчальних закладах, зокрема, вважав за необхідне дозволити викладати богословські предмети російською мовою, заохотити здібних авторів підготувати підручники доступною для розуміння мовою, змінити навчальні програми так, щоб «учение начинало ближе приспособляться к действительным потребностям времени и будущего служения наставляемых» [43, т. 2, с. 159]. Проводячи влітку того ж таки 1826 р. ревізію навчальної частини Московської духовної академії, митрополит Московський відзначив: «не могу сказать, чтобы я нашел оный [ход учения. – **О.П.**] в восхождении к совершенству в сравнении с прежним состоянием академии» [43, т. 2, с. 141]. Таким чином, митрополит Філарет (Дроздов) на початку правління нового імператора визнав необхідність бодай часткового реформування духовних навчальних закладів.

Указом від 11 січня 1828 р. імператор доручив Святішому Синоду розробити проект заходів щодо підвищення успішності освіти вихідців з духовного стану та рівня матеріальної забезпеченості парафіяльного духовенства. Відтак указом від 6 грудня 1829 р. було затверджено «Положення про способи покращення становища духовенства» [14], в якому відзначались позитивні зрушення, спричинені освітньою реформою 1808–1814 рр., зокрема, зростання чисельності учнів духовних училищ, а відтак і освічених священиків. Один з розділів цього Положення був присвячений розподілу на місця служіння випускників духовних училищ. Зокрема, епархіальному начальству наказувалось висвячувати у священницький сан по можливості лише випускників духовних семінарій або академії [14, §1]. Висвячувати у священники осіб без відповідної освіти, але «с усердием и добрым разумением поучающих в Слове Божием, одобряемых в поведении и имеющих не менее 30 лет от рождения» [14, §3] дозволялося лише у крайніх випадках, зокрема, тоді, коли не знайдеться випускника семінарії чи академії без місця [14, §2]. У Положенні вказувалося на те, що для заміщення посади священика має бути встановлений віковий ценз не менше 30 років, з цією метою «к слушанию высших наук, как то философия и богословие, допускаемы были ученики достаточно наставленные в пригготовительных науках, а дети незрелого учения и возраста удерживаемы были в низших классах» [14, §7]. Цю норму давно відстоював і митрополит Філарет (Дроздов) [43, т. 2, с. 230–231].

Положення передбачало, що випускники семінарій, які не отримали парафії, продовжували перебувати під наглядом семінарії, а позбавлені засобів до існування залишались на її утриманні доти, доки не отримають місця, «дабы вернее употребить сие время на дальнейшее образование себя и на пригготовление к будущему своему служению» [14, §5]. Переважне право висвячення у священники і вибір парафії надавалось випускникам академії, які відзначились «учением и благонравием» [14, §4]. Випускникам духовних навчальних закладів за рахунок синодальних Біблейських сум надавались у пожиттєве користування Святе Писання та інші книги, а Синод мав класти перелік книг, які мали знаходитись у кожній церкві [14, §6], чим було започатковано створення церковних бібліотек. Крім того, Положення встановлювало обов'язкове відпрацювання чотирирічного терміну для тих випускників, котрі навчалися у духовних навчальних закладах коштом духовного відомства, але після їх закінчення не захотіли приймати сан. Ті ж, хто не бажав відпрацювати вказаний строк, мали повідомити про свій намір не пізніше, ніж після проходження половини

семінарського курсу; надалі такі особи втрачали право на утримання за рахунок навчального закладу [14, §8]. Указ містив особливі вказівки щодо дітей духовенства, котрі не отримали освіти в духовних училищах через бідність, неувважність батьків або «по причине слабых способностей». Такі діти мали бути «наставляемы родителями и родственниками в чтении и пении, в Катехизисе и Церковном Уставе», ті ж, освітою яких батьки не займалися, мали бути відправлені до повітових чи парафіяльних училищ. Все це мало здійснюватись під контролем єпархіальних архієреїв через благочинних. Тих же учнів, котрі й після таких заходів «по неспособности или несклонности» до навчання виявилися неготовими займати церковні посади, відсилали до губернських управ «для избрания другого рода жизни» [14, §9].

Крім того, указ від 6 грудня 1829 р. наголошував на необхідності перегляду і доповнення Статутів духовних училищ 1808–1814 рр. [14, п. 1], а також розробки нових штатів семінарій відповідно до того, що учні, котрі у парафіяльних та повітових училищах навчалися коштом батьків, у семінаріях будуть продовжувати навчання і утримуватись за рахунок держави [14, п. 2].

У 1830 р. митрополит Філарет (Дроздов) направив імператору записку, в якій зазначав, що Державна Рада виключила з проекту, підготовленого Святішим Синодом, деякі положення, а інші навпаки доповнила на власний розсуд, і саме такий, відредагований Державною Радою варіант, був затверджений імператором 6 грудня 1829 р. як «Положення про способи покращення становища духовенства». Так, митрополит наголосив, що Державна Рада ліквідувала державні дотації на отримання освіти дітьми духовенства у навчальних закладах нижчих ступенів і вводила навчання у повітових і парафіяльних училищах за рахунок батьків як загальне правило, що стане непосильним тягарем для бідного духовенства [43, т. 2, с. 275]. Але, на нашу думку, законодавець мав на увазі те, що учні, котрі навчалися в училищах коштом батьків, продовжувати навчання у семінаріях обов'язково будуть за державний рахунок. Водночас Філарет (Дроздов) відзначив, що утримувати усіх без винятку семінаристів за рахунок держави є «избыточествующей щедростью... не нужно и не полезно, обременительно для училищного хозяйства» [43, т. 2, с. 275], оскільки багато з них під час навчання живуть вдома або ж у родичів і не потребують державного утримання. До того ж, керівництво семінарій не завжди мало змогу надати житло усім учням, адже їх чисельність іноді сягала від 400 до 700 осіб.

Митрополит наголосив також на тому, що Положення 1829 р. містить певні казуси. Так, п.2 надавав усім без винятку учням державне утримання, а параграф 8 позбавляв державного забезпечення тих семінаристів, котрі не бажали після її закінчення приймати духовний сан [43, т. 2, с. 275–276]. Але, на нашу думку, зазначені норми не суперечать одна одній, оскільки учні позбавлялись утримання за семінарський кошт не повністю, а лише на другу половину навчального курсу, після їх відмови служити після завершення навчання у духовному відомстві. Крім того, навчання для них залишалося безкоштовним – держава лише припиняла фінансувати їхнє проживання і харчування в семінарії. Та й таке обмеження фінансування видається доволі справедливим, адже надавати освіту й утримувати тих учнів, котрі потім не будуть служити за фахом, є не виправданою витратою бюджетних коштів.

Філарет (Дроздов) відзначив, що Державна Рада допустила помилку при підготовці зазначеного Положення, некоректно зафіксувавши норму, яку містив підготовлений Синодом проект: замість того, аби дозволити єпархіальному начальству самому розподіляти випускників семінарій на місця служіння і заборонити випускникам-відмінникам самостійно обирати парафію, Державна Рада вчинила навпаки, перетворивши виняток у правило. Зрештою це могло призвести до того, що виникнуть труднощі із заміщенням бідних чи віддалених парафій. Також митрополит наголосив на відсутності у Положенні норми, яка б підтверджувала головування в духовних училищах єпархіального начальства, оскільки деякі архієреї розцінили запровадження управління зазначеними навчальними закладами відповідно до Статутів як обмеження власних управлінських повноважень [43 т. 2, с. 277–279].

Таким чином, деякі норми указу 1829 р. духовенство в особі митрополита Філарета (Дроздова) розкритикувало, відзначивши їх невідповідність підготовленому

Синодом проекту. Вже сам факт ухвалення цього указу свідчив про неприйняття Миколою I освітньої реформи 1808–1814 рр., проведеної його попередником на престолі імператором Олександром I. Порівнюючи становище духовних навчальних закладів після реформи 1808–1814 рр. і в перші роки правління Миколи I, Філарет (Амфітеатров), тоді ще єпископ Рязанський, писав Філарету (Дроздову): «На духовные училища смотрю я как на прекрасное растение, которое, благодатию Божиею и милостию монаршею было согреваемо и поливаемо, начинало только расцветать и обещало обильный плод, но вдруг засуха. Бог весть, откуда повеял засушительный ветер, и когда он перестанет, и что будет с сим растением» [23, с. 124]. Прийняття 1829 р. «Положення про способи покращення становища духовенства» стало першим кроком Миколи I в реформуванні системи духовної освіти, але на кардинальні зміни імператор не наважився: нововведення були поступові й стосувалися конкретних питань. Однак було зрозуміло, що реформування системи духовної освіти в дусі нового імператора-консерватора і відповідно до його бачення навчального процесу як такого, що характеризувався б однотипністю, шаблонністю викладання з метою формування такої ж свідомості, триватиме й надалі.

1. Благовидов Ф.В. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царствование императора Александра II / Ф.В. Благовидов – Казань: тип. Имп. Ун-та, 1891. – 374, IV с.

2. Богемская Н.Н. Реформа системы образования Русской православной церкви и ее влияние на последующую деятельность духовенства (1860–1880 гг.): дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Н.Н. Богемская. – СПб., 2004. – 250 с.

3. Вишленкова Е. Духовная школа в России первой четверти XIX века / Елена Вишленкова. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1998. – 184 с.

4. Герасимова Н.Е. Среднее духовное образование в Ярославской и Костромской губерниях во второй половине XIX – нач. XX в.: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Н.Е. Герасимова. – Ярославль, 2001. – 28 с.

5. Глубоковский Н.Н. По вопросам духовной школы (средней и высшей) и об Учебном комитете при Святейшем Синоде / Н.Н. Глубоковский. – СПб.: Синодальная тип., 1907. – 148, [8] с.

6. Елисеев Г.З. Из далекого прошлого двух академий / Г.З. Елисеев // Вестник Европы. – 1891. – №1. – С. 289–311.

7. Знаменский П.В. История Казанской духовной академии за первый (дореформенный) период ее существования (1842 – 1870-е годы): в 3-х вып. / П.В. Знаменский. – Казань, 1891–1892.

Вып. 1. – 1891. – 381 с.

Вып. 2. – 1892. – 593 с.

Вып. 3. – 1892. – 467 с.

8. Знаменский П.В. Основные начала духовно-училищной реформы Александра I / П.В. Знаменский. – Казань: Тип. Имп. ун-та, 1878. – 42 с.

9. Именной, данный Синоду от 6 декабря 1829 г., Указ Об усилении вящих способов к образованию духовного юношества и к обеспечению церковных причтов в безбедном содержании // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание II. – Т. IV. – СПб.: В типографии II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – №3323.

10. Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII–XIX вв. / Сост. С. Рождественский. – СПб.: б.м., 1910. – 413 с.

11. Морошкин М.Я. Материалы для истории православной церкви в царствование императора Николая I / под ред. Н.Ф.Дубровина: в 2 ч. / М.Я. Морошкин // Сборник Императорского Русского исторического общества. – СПб.: Типография Товарищества «Общественная польза», 1902. – Вып. 113.

Ч. 1. – 1902. – 468 с.

Ч. 2. – 1902. – 404 с.

12. Никольский Н.М. История русской церкви / Н.М. Никольский. – 3-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1983. – 448 с.
13. Осипов О.В. Церковно-приходские школы Оренбургской епархии (1864–1917) / О.В. Осипов. – Челябинск: Челябинский гос. педагог. университет, 2004. – 261 с.
14. Письма духовных и светских лиц к митрополиту Московскому Филарету (с 1812 по 1867 гг.) / А.Н. Львов. – СПб: Типография А.П. Лопухина, 1900. – 700 с.
15. Преображенский И.В. Духовенство и народное образование / И.В. Преображенский. – СПб.: Тип. СПб. акц. общ. печ. дела в России Е. Евдокимов, 1900. – 97 с.
16. Скалой В. Духовенство и народная школа / В. Скалой // Русская мысль. – 1885. – №3. – С. 155–180.
17. Смолич И.К. История Русской Церкви. 1700–1917 / И.К. Смолич // Макарий (Булгаков). История Русской Церкви: в 9 т. / Макарий (Булгаков) – М., 1995–1997. Т.8. – Ч.1. – 1996. – 799 с.
18. Сушко А.В. Духовные семинарии в России (до 1917 г.) / А.В. Сушко // Вопросы истории. – 1996. – № 11–12. – С. 107–113.
19. Титлинов Б.В. Духовная школа в России в XIX веке: в 2 т. / Б.В. Титлинов. – Вильно: Типография «Артель печатного дела», 1908–1909.
Т.1: Время Комиссии Духовных училищ. – Ч.1–2. – 1908. – 383 с.
Т.2: Протасовская эпоха и реформы 60-х годов. – Ч.1–2. – 1909. – 421 с.
20. Филарет (Дроздов) митр., Собрание мнений и отзывов Филарета, митрополита Московского и Коломенского по учебным и церковно-государственным вопросам / Под ред. Саввы, архиепископа Тверского и Кашинского: в 5. т. / митр. Филарет (Дроздов). – СПб., 1885–1887.
Т.1. – 1885. – 510, XII с.
Т.2. – 1885. – 486, X с.
Т.3. – 1885. – 600, XV с.
Т.4. – 1886. – 613, XIII с.
Т.5. – 1887. – 1034, XV с.
21. Ципляк Н.О. Чернігівська духовна семінарія у соціокультурному та громадському житті Північного Лівобережжя (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.О. Ципляк – Чернігів, 2012. – 20 с.

Елена Приходен

ПЕРВЫЕ ПОПЫТКИ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ДУХОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ВО ВРЕМЯ ПРАВЛЕНИЯ НИКОЛАЯ I

В статье на основе анализа «Положения о способах улучшения положения духовенства» от 1829 г. дана характеристика первого этапа реформирования системы духовного образования в Российской империи во время правления императора Николая I. Доказано, что мероприятия правительства в этом направлении, отражая дух николаевской эпохи, были преимущественно консервативны и не полностью отвечали требованиям времени.

Ключевые слова: Русская православная церковь, Святейший Синод, Николай I, духовенство, духовное образование, митрополит Филарет (Дроздов).

Olena Prykhodon

THE FIRST ATTEMPTS TO REFORM THE SYSTEM OF THEOLOGICAL EDUCATION IN THE RUSSIAN EMPIRE DURING NICHOLAS I'S REIGN

The article presents the analysis of the first stage of reforms in the system of theological education in the Russian Empire during Nicholas I's rule grounding on «The Regulations on Endeavour to Improve the Position of the Clergy». The author argues that governmental activities in this direction reflected the spirit of the Nicholas I's era and were mainly conservative in character. It is stated that the reforms did not meet the needs of the time entirely

Keywords: Russian Orthodox Church, Most Holy Synod, Nicholas I, clergy, theological education, Metropolitan Filaret (Drozdov).